

VOIGT VILMOS

OLD PROVERBS NEVER DIE...
A SZÓLÁSOK TOVÁBBFEJLŐDÉSE
VAGY KIÜRESEDÉSE
NAPJAINKBAN

A magyar folklorisztikában a proverbiumok (szólások, közmondások és a hasonló műfajok/alműfajok) gyűjtése, közlése és kutatása évszázadok óta folyik. Ha a szövegközléseket, antológiákat, népszerű publikációkat vesszük figyelembe, még ma is elégedettek is lehetünk. Ám már a nemzetközi összehasonlító kutatás (a *komparatív parömiográfia*) igen ritkán található meg nálunk – voltaképpen csak Paczolay Gyula pótolhatatlanul fontos munkásságában (lásd legkivált: Paczolay 1997). A magyar szólás-értelmezők (legkivált O. Nagy Gábor) ugyan alapos magyar filológiai tájékozottsággal rendelkeztek, ám a nemzetközi parömiográfiáról legutóbb csak Tolnai Vilmos tájékozódott – középszintű német publikációkból – több mint egy évszázaddal korábban. Hazánkban a tudatos elmélet (a *parömiológia*) még ennél is ritkább. Egyedül Kanyó Zoltán műfajelméleti szövegsemantikájára gondolhatunk – csak hogy ő német és nem folklór jellegű proverbium-anyagot vizsgált (Kanyó 1981). Ismerünk ugyan nálunk is bemutató utalásokat G. L. Permjakov strukturalista vizsgálataira, sőt még a „parömiológiai minimum” terminust is említették, ám ennek sem következett be tüzetes kipróbálása és továbbfejlesztése nálunk.¹ (A magam ilyen javaslatait itt nem értékelem.)

Viszont a magyar frazeológia az utóbbi évtizedekben virágzik – méltó nemzetközi és hazai elismertség övezi. Ugyanakkor – folkloristaként – rögtön hozzá tehetem, hogy más a frazeológia és más a „proverbium”-kutatás. A „frazeológusok” tucatnyi frazeológiai műveit természetesen a folkloristáknak is ismerni kell, sőt ellenirányban sem lenne ez hatástalan. Minthogy magam nem is egyszer írhattam le, hogyan is képzelem el a „frázis”

¹ Minthogy a következőkben nem e módszerekkel foglalkozom, nem tartottam szükségesnek, hogy további, hozzájuk tartozó szakirodalmi utalásokat adjak.

tipológiáját (Voigt 2006) – aminek őszintén örülök, annak viszont nem, hogy ezt az írást senki sem használta. Pedig még ma is és mind a frazeológia, meg a parömiológia számára is előnyös lenne. Felfogásomat egyszerűsítve: a szólásokat és a rokon jelenségeket a műfajelmélet módszereivel javasolom értelmezni.

Annál örvedetesebb, hogy két igazán korszerű és egymással is összefüggő kutatási javaslat szinte azonnal visszhangra talált Magyarországon is. Ezeket próbálom bemutatni és értékelni a következőkben.

Mindkét adatgyűjtést-, közlést és rendszerezést Wolfgang Mieder kezdeményezte.

Ő 1944 februárjában még Németországban született, német anyanyelvben, ám csakhamar egy gyermekmentési akció révén az Egyesült Államokba került. Germanisztikát tanult és szépirodalmi megkönyelvi kutatásai során kezdett el foglalkozni a sztereotip szövegekkel.² Igen szoros kapcsolatba került a nagyhatású folklórkutató–germanista filológus Lutz Röhrich professzorral. Mieder voltaképpen a vermonti egyetem (Burlington) germanisztikai–szlavisztikai intézetében dolgozott évtizedeken át: vezetőként is, gyakorlatilag a világ legfontosabb parömiológusaként. A hihetetlenül céltudatos és munkabíró Mieder száznál több művet hozott létre. Évtizedek óta ő szerkeszti a *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship* évkönyvét (ebből legutóbb a 35. (2018) kötet jelent meg). Gyakorlatilag ő a modern nemzetközi szóláskutatás létrehozója és életben tartója. Szerencsére a magyar és magyarországi kutatókkal (Paczolay Gyula majd Tóthné Litovkina Anna, Földes Csaba, Forgács Erzsébet, Forgács Tamás, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Barta Péter, Vargha Katalin és mások) évtizedek óta kiváló munkakapcsolatban áll, közös publikációk révén is.³ Számtalan adatközlő bibliográfiát és antológiát, kézikönyvet jelentetett meg, amelyek teljességre törekszenek. Több (főleg angol–amerikai és német) politikus és író proverbiumhasználatát monográfiákban tette közzé. Nemcsak angolul publikál, hanem németül is, több tucat kiadványban, könyvsorozatokban.⁴

1. Az 1980-as évek elejére terjedt el az „anti-Sprichwort” (majd az „anti-proverb”) kifejezés, Mieder sokrétű bemutatásában (amelyet Röhrich rögtön elfogadott és népszerűsített) – ezek a szövegek a hagyományos proverbiumok „igazságát” vagy állítását fordítják az ellenkezőjére.⁵ Például: *Nézd meg az anyját, NE vedd el a lányát*. Ez az eredeti állítást vonja kétségbe. Új értelmezést ad: *Amit ma megtehetsz, holnap is megteheted* (‘halasszad holnapra’). *Aki másnak vermet ás, az ... sírásó/a vakond* stb. Ez a megfogalmazást alakítja át, legtöbbször humoros formában. A kutatók számára hamar kiderült, hogy az ilyen „anti-közmondások” világszerte ismertek és változatos módon alakítják át az „eredeti” proverbiumokat. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a szépirodalom, a sajtó, általában a média, a figyelemfelhívó jelszavak és hirdetések igen gyakran élnek az ilyen szövegváltoztatási lehetőséggel. Mieder először a német „anti-Schprichwort” legismertebb megoldásait gyűjtötte össze (Mieder 1998). Hogy milyen méretű az „új” forma népszerűsége, könnyen bizonyíthatjuk. A Mieder számára összegyűjtött archívumban 320 hagyományos

2 Munkásságának áttekintéséhez lásd: Földes edidit 2004.

3 Műveinek jegyzékét lásd: http://www.uvm.edu/%7Egrdept/Page---Wolfgang_Mieder.html. Ezen kívül jelentős az impozáns tanulmánykötet, amely Mieder hetvenedik születésnapjára készült, benne több magyar szerző írásával: Grandl–McKenna eds. A kötet végén Mieder bibliográfiájával: Grandl 2015.

4 Mieder felfogását igen sok kérdésben pontosan visszaadja: Litovkina–Mieder 2005. (Mieder különböző tanulmányai alapján.)

5 Lásd úttörő fontosságú szövegantológiáit: Mieder 1982, 1985, 1989.

(amerikai/angol) proverbiumhoz több mint 3000 „anti-proverbiumot” tudtak hozzákapcsolni. Noha nyilván nem minden proverbiumot könnyű így átalakítani, mégis biztosra vehetjük, hogy mondjuk egy többeszes „hagyományos” proverbium-szöveghez többtíz-ezer „anti-proverbiumot” rendelhetünk hozzá (lásd: Wolfgang-Tóthné Litovkina 1999; a számadat a 4. lapon).

Az új terminust a kutatók hamar elfogadták, ám látszik, hogy nem minden töprekedés nélkül, és csak praktikus használatra. Az „anti-” megjelölés a felhozott példák-nak kevesebb mint felére volt igazán jellemző. Több parómiológus (olykor maga Mieder is) az „anti-közmondások” napjainkban közkeletű, „modern” jellegét hangsúlyozta. Ez jól érthető, ám igazában eddig részletesen nem kutatták: mióta is ismertek e „modern” proverbium-változtatások? Mieder arra hívta fel a figyelmet arra, hogy például Goethe, Schiller és Lichtenberg korában a közismert állításokat ilyen erkölcsi szövegkritikával illették. Ehhez hozzátennem, hogy a maximák és aforizmák is rendszerint eredményeznek ilyen formákat. Csak emlékezetből mondom, hogy ennél régebben, a reformáció és ellenreformáció magyar irodalma már élnek az ilyen átformált szólásokkal, szólásszerű címeikkel, idézetekkel stb. Minthogy a megszokott proverbiumok változtatása igen sokrétű lehet, mindezt csak „anti-” szöveggént tárgyalni egyoldalú lenne. Magam egy ideig csak ritkán említettem magát az „anti-” megnevezést, inkább a „distorted proverbium” elnevezést használtam. Ami azonban megintcsak szűk megoldás. Amikor én a „megbontott” (*distorted*) kifejezést használtam, ez a változtatás morfológiájára vonatkozik. Amikor Mieder a „*twisted*” 'kifacsart' (wisdom) címet adta, ezzel a változtatás céljára utal.

Nem véletlen, hogy éppen Mieder és Litovkina ismerték fel, hogy az ilyen új szó-lás-tömeget áttekintőleg is be kellene mutatni. Az *'Old proverbs never die...'* kötetük (Litovkina–Mieder 2006) a korábbi adat-gyűjteményt továbbfejlesztette, több mint 5000 példát hoz 580 hagyományos angol-amerikai proverbiumhoz. Az angol nyelvű kötetet kitűnő kommentárok és mutatók kísérik. A bevezetés az első teljességre törekvő áttekintés e jelenségről. A szerzők ugyan fő fogalomként megtartották az „anti-szólás” elnevezést, ám más megnevezések is utalnak. Ugyanakkor nem javasoltak új „archi-szémát”. Noha most nem tudom kivonatolni ezt az egész áttekintést (az 1–54 lapokon), néhány újító felismerésüket említenem kell.

Maguk a szövegek általában ellentmondó (*contradictory*) proverbiumok, amelyek kifejezik a proverbiumok igazságára vonatkozó kételyeket. Noha a modern technikájú közlésekben igen gyakoriak, ám vannak régesrégii előzményei. Az „anti-proverbium” olyan régi lehet, mint maga a proverbium, pontosabban, mint ezek szövegének meg-változtatásai. Természetesen ez így igaz, ám amíg korábban minden tüzetes adatolás nélkül csak ezek „modern” és a mai kommunikációs csatornákon terjedő voltát hang-súlyozták – most minden további nélkül „ösréginek” tartják az „anti-proverbiumot” – viszont ilyen szövegközlések gyűjteményének összeállítása nélkül.

Ami az „antiproverbiumok” gyakoriságát illeti, itt a kutatók által keltett látszat csalóka is lehet. Ha 500 eredeti proverbiumhoz 5000 „anti-proverbium” kapcsolható – nem vesszük figyelembe, hányszor fordul elő igazi, eredeti proverbium „anti” jellegű változtatás nélkül.

Nem is meglepő, hogy ugyanazok a megváltoztatott szövegek több nyelven is egyformán használatosak – akárcsak a hagyományos proverbiumok esetében. Tanulságos megfigyelni, mely proverbiumok esetében jött létre a legtöbb változtatás. Gyakran több nyelv esetében is rögtön felismerhető még az alapul vett proverbium elterjedése is. Ami a szólások változtatásának fajtáit illeti, ez lehet egy szó, vagy több

szó megváltoztatása; egy ismert proverbium első feléhez új szövegrészt adva; új szavak hozzáadása, a szöveg „szó szerint vevése”, tréfás vagy aktualizált átalakítása. Több ilyen eljárás együtt is hatékony lehet. Ami a leggyakoribb témákat illeti: a szexualitás, az asszonyok, egyes különös foglalkozások stb. jól felismerhetők. Feltűnő, hogy ezek közül sok szöveg közvetlenül a mai modern és technikai életvitelre vonatkozik. (Rögtön hozzá kell tennem, hogy a hagyományos proverbiumok is ugyanezt a társadalom-képet adják.) Mégis gondolatébresztő, hogy egy igazán mai jelenségnek milyen formái vannak.

A magyar „anti”-parömiológia világraszóló eredménye egy ötnyelvű korpusz. T. Litovkina és már megszokott munkatársai öt nyelvből (magyar, angol, német, francia és orosz) összeállított adattárjuk alapján rendszerezik a szólás-szöveg-változtatások eljárásait (Hrisztova-Gotthardt–Litovkina–Barta–Vargha 2018). Ma ebből a könyvből lehet végre megérteni: mi is az „antiproverbium”. És ismerve Litovkina aktivitását, remélem, mielőbb világnyelven (legkivált angolul, oroszul és németül) is használható lesz – a korábbi kutatások betetőzéseként.

Mint hogy a munka hozzáférhető mindenkinek csak felhasználását ajánlom. A legfontosabb megállapításokra mégis visszatérek.

A mű címében az „antiproverbium” a fő kategória (*archiszéma*). Ezen aligha fognak a jövőben sem változtatni. Rendkívül szerencsés a magyar közmondás-ferdítés szóösszetétel második fele. Jobb, mint az eddigi nemzetközi megoldások. Ugyanakkor – a fentebb már említettek alapján – a könyvcímében ismét felhasznált „közmondás” csak egy tartománya a „proverbiumnak” – azaz itt terminológiailag még továbbgondolkozni kellene. A nevezéktanban oly gondos Mieder és oly vakmerő Litovkina ezt a feladatot bizonyára teljesíteni is fogja.

Hogy mekkora hatalmas adattárból dolgoztak, itt soroljuk fel. Vargha Katalin magyar adattára mintegy 7000 szöveget tartalmaz. Az angol nyelvű adatokat (kb. 6000 szöveg) Litovkina és Mieder gyűjtötték össze. Barta Péter több mint 1800 tétel francia antiproverbiumot gyűjtött össze. Az alapul vett magyar adattárban Litovkina és Vargha 7000 szöveget gyűjtött össze. Minthogy újabban azt interneten burjánoznak e szövegek: számuk végtelen.

Szerencsére a mi kutatóink még értenek a valódi parömiográfiához.

Tanulságosan „kvantifikálják” a szövegeket: nyelvenként közlik azokat az eredeti proverbiumokat, amelyekből a legtöbb „ferdítést” ismerjük. Ezek sokszor meglepően hasonlítanak, máskor egy-egy találó szöveget több nyelvben hiába keresnek, vagy csak ritkán fordulnak elő.

Az „eredeti” és „ferdített” szövegek morfológiáját tüzetesen vizsgálják. A bővítés, szűkítés, csere, szövegösszevonás mintegy 40 fajtáját mutatják be. Külön foglalkoznak a nyelvi humor szemantikájával. Külön mutatják be a forrásanyagot. Három függelékben fontos jelenségeket adatszól. Az első mellékletben a „ferdített” szövegek vitális formáit idézik – voltaképpen az internetről. Ezek világszerte megtalálhatók. Olykor a szöveg és a kép azonos. Máskor csak az egyik rész marad meg. Ismét máskor csak inspiráló példaként használják az eredeti szövegeket. Jó példa erre a címként is idézett „Old /people/ ... never die”. (Amely azonban éppen a magyarban nem is olyan népszerű.) A második melléklet (itt is képekkel) olyan antiproverbiumokat mutat be, amelyek mind az öt forrásnyelvben ismeretesek. A 3. melléklet a wellerizmusnak tekinthető szövegeket illusztrálja. (Amint a parömiográfiában jól ismert, e forma a „szólásidézet”, „mondta ezt ... ” szerkezettel.) A legismertebb magyar wellerizmus jellegű antiproverbium: „tévedni emberi dolog, szólt a sündisznó és lemászott a gyökerkeféről”. Itt is

frappáns illusztrációkat közöltek, és még a „tévedni emberi dolog” idézet fordítását is megtaláljuk a többi nyelvben is.⁶ Ennek ellenére töprenghetünk azon, mi is az „anti-” e proverbiumban.

Tüzetes kereséssel régi magyar antiproverbiákat, vagy leglábbis ezek wellerizmusszerű előzményeit is megtalálhatjuk. Áttekintettem Pázmány Péter *Keresztyéni imádságos könyv* (Graz, 1606) szövegét, amelyben váratlanul kevés teljes proverbium, ám annál több frázis és képes beszéd található (Voigt 2013). És – meglepetésemre – a kötet végi „Rövid Tanuság”-ban a 226b lapon a következő szöveget találjuk. (A helyesírást némileg egyszerűsítve.) „És ha elég nekünk is azt mondanunk a mit az Oláhok mondanak, Tudja a Pap mit hiszek, és mi az igaz, könnyen mind praedicatio hallástul, s mind egyébtől meg menekedhetünk” Ez a nem is világosan érthető szöveg nyilván egy szövegre hivatkozik („Tudja a pap, mit hiszek”) és ezt olyan szövegeretbe illeszti, ami egyszerre út a wellerizmus és az antiproverbium felé. Mint ilyen, tudtommal ez a legrégebb ilyen „proto-antiproverbium” a magyarban, és minthogy szerzője a maga kornak legjobb szónoka, nyilván nem véletlenül felépített szöveg.

A magyarországi közmondásferdítés kutatása rövid idő alatt szilárd rendszert épített ki – lehet folytatni ezt a tanulságos és frappáns munkát.

2. Az „antiproverbium” sokfelé ágazó kutatása csak egy részterülete Mieder gigantikus életművének. Legalább ugyanilyen figyelmet fordított a bibliográfiai áttekintéseknek. Tucatsny parömiológiai bibliográfiája egyszerűen a kihagyhatatlan kiindulópontja minden tudományosan komolyan veendő proverbiumkutatásnak.

Ezt azonban nem is részletezem itt, hogy teret adhassak érdeklődése egy másik – bár a eddig tárgyalttal rokon – tartományának.

Minthogy Mieder igazán széles körben vizsgálja a proverbiumok használatát, külön is érdekelték például a irodalmi művek és címeik, a proverbialis illusztrációk, karikatúrák, viccek, mindenféle idézet, és ezek egyre újabb változatai, a tömegközlés sokféle formája, sőt a proverbiumok tárgyi ábrázolásai is.

A parömiográfusok már korábban is felfigyeltek arra, hogy a társadalmi kommunikáció fejlődése, megváltozása a proverbiumok használatát is módosította. A szóbeli közlés írásbelivé változása, majd az írásbeliség nyomtatásban fejlődése, akár a hírlapok és más sajtótermékek elterjedése, a politikai szónoklatok és egyéb propaganda-szövegek vagy már meglévő proverbiumok népszerűsítését hozták – vagy egyes frappáns megfogalmazások proverbiumként terjedtek el. A képek vagy rajzok ugyanígy használják a már ismert proverbiumokat, és válnak új proverbiumok kiindulásává.

A német parömiológia mindig is külön figyelmet fordított az ilyen új formákra. Mieder előbb egyes szólások ilyen jellegű vizsgálatát adta, majd célszerűnek látta, hogy az ilyen adatokat külön antológiákban tegye közzé. Ezzel külön „parömiográfiai műfajt” teremtett. Noha ilyen munkássága nem vált annyira világhírűvé, mint az „anti-proverbiumoké”, ezek megismerése ugyancsak inspiráló. Hozzátehetjük, e kötetek német nyelvűek, a német kultúrát képviselik.

2001-től kezdve évenként jelentetett meg egy-egy antológiát a bécsi Praesens Verlag kiadásában, „kulturelle Motivstudien” címmel. Mieder „kulturális motívumnak”

6 Természetesen ez a szólás a latin *errare humanum est* átvétele. A magyarban is megvan, de nem tudom, mióta. Azonban valószínű, hogy nálunk is „indokolták” az állítást. Voltaképpen már az idősb Seneca így írta le: *pater, inquit, humanum est errare*, amely után magyarázat következett „De nem szabad megmaradni a tévedésben” (*nisi insipientis, in errore perseverare*). Ami ha nem is egyenesen antiproverbium, de már a proverbium továbbfejlesztése.

nevezi azt a csakugyan sokrétű adattárat, amikor egy-egy közismert jelenség vagy történet továbbfejlesztett változatait helyezi egymás mellé. Erről a legjobb képet az eddig megjelent 18 kötet rövid bemutatása adhatja. Külön érdeme a köteteknek, hogy legtöbbször száznál is több illusztrációt is közölnek. Ami a szövegpéldák változatait illeti, ezek egyenként több tucatnyi, új aforizmáktól egész költeményekig terjednek.

1. *Blumenorakel ...* – a virágok jelképes és a jövőre mutató használata.
2. *Der Rattenfänger von Hameln* – a hamelni patkányfogó-történet újféle megfogalmazásai.
3. *A nagy halak felfalják a kis halakat* – egy ma is széltében ismert szólás modern értelmezései.
4. *„Wein, Weib und Gesang”* – egy Luthernek tulajdonított mondás („Aki a bort, az asszonyt és az éneket nem szereti – élete végéig ostoba marad”) mai használata, különös tekintettel a tömegközlésre és a karikatúrákra.
5. *Semmit sem látni, semmit sem hallani, semmit sem mondani* – az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedt műtyúrka, a szemet, fület, száját tenyérrrel befogó „három majomfigura” értelmezései.
6. *„Cogito, ergo sum”* – a Descartes-tól származó tétel mai használata.
7. *Hänsel und Gretel* – a Jancsi és Juliska mese mai feldolgozásai.
8. *„Sein oder Nichtsein”* – A hamleti kérdés.
9. *„Geben Sie Zitatenfreiheit”* – eredetileg Schiller mondása a sajtószabadságról.
10. *„Märchen haben kurze Beine”* – eredetileg „a hazug embert hamar utoléri” jelleggel a mesék „igazságának” mai értelmezése.
11. *„Wie anders wirkt dies Zitat auf mich ein”* – mily találó ez az idézet – a Goethe-körüli idézetekről.
12. *„Zersungene Lieder”* – népdalszövegek modern „széténeklései”.
13. *„Neues von Sisyphus”* – „modern Sziszifusz” változatok az antik proverbiumok nyomán.
14. *„Wer andern eine Grube gräbt...”* – „Aki másnak vermet ás...”⁷
15. *„Goldene Morgenstunde”* und *„Früher Vogel”* – „ki korán kel” témájú új szövegek.
16. *„Entflügelte Worte”* – a „szárnyas szavak továbbrepülése”.
17. *„Entkehrte Weisheiten”* – kifordított bölcsességek.
18. *„Entwirrte Wendungen”* – változtatott szólások.

A végső soron mintegy tízezernyi szövegadat, több ezer illusztráció önmagáért beszél. Mieder a szépirodalmat, az újságokat és folyóiratokat nézte át, külön figyelmet fordított a viccre és humorra, politikára. Noha igazán sokféle műfajt figyelt, azért zömmel parömiológiai volt a gyűjtés, az antológiába illesztés és kommentár.

Noha nem teoretikus művet készített, legalább három esetben (a 16., 17. és 18. kötetek) egy-egy általában jól felismerhető szövegszerkesztést emel ki: a már közismert, „szárnyas szóvá” vált forma továbbfejlesztése – közismert idézetek folytatása – másként fogalmazott megállapítások, Rendkívül találó és precíz, ahogy Mieder megkülönbözteti a szólások, közmondások, idézetek különböző nevekkal megjelölt modernizálásait (*Entflügelte Worte*, *modifizierte Zitate* – *Entkehrte Weisheiten* – *Entwirrte Wendungen*). Ezek közül több „anti-proverbium” jelleggel is bír. Noha a kötet jellegzetesen „német” mű, azért a világtörténelem és művelődéstörténet ismerete nélkül gyakran nem is értjük a példákat. Nyilvánvaló, hogy hasonló köteteket sok más nyelven (magyarul is!) összeállíthatnánk. Csak évtizedek szorgos és céltudatos munkája és terminológiai érzékenység kívánthatik hozzá.

7 Európai elterjedését lásd: Paczolay 1997: 9. szám, a 77–82 lapokon, 48+1 nyelven (már az öszö-vetségi példabeszédekben, és az antik irodalmakban is).

Még egy másik lehetőség is van az ilyen adatok „komparatív” vizsgálatához. Noha erre a módszerre már máskor is utaltam, most csak dióhéjban mutatnám be ezt.

Példatáram a legutóbbi, tavaly év végén megjelent kötetből vettem: „*Entwirrte Wendungen*” – *Modifizierte Redensarten in Literatur, Medien und Karikaturen*. Az 558 lapos kötet 100 fejezetből (szócikkből) áll, ezekben 152 illusztrációt ad. Az eredeti példaszövegek vezérszavainak ábécésorrendjében halad: az „Ast” (ág) címszótól, a „Fünf (Minuten) vor zwölf sein” (öt perccel éjjél előtt) szövegig. (Nyilván a „Zwölf” szó miatt végződik ezzel a példatár.) Ez a megoldás praktikus, pl. rögtön meg lehet találni, hogy a „kutya” vagy „macska” megvannak-e a kötetbeli kifacsart proverbiumok között? Megvannak.

Mider rövid előszava a szöveggyűjteményt mutatja be. 2314 szövegpéldát használt. Bevezető írásában a felbukkanó műfajokra és ezek szinonimáira tér ki. E rész végén ad szakirodalmi tájékoztatót: mintegy száz modern (német és angol nyelvű) publikációra hivatkozik. Az egyes fejezetek előtt Mieder röviden utal a szólás német és nemzetközi történetére.

„Ast” az első példa (*azt az ágat vágja, amelyiken ül*) 26 szövegben és 4 képpel fordul elő. Könnyen illusztrálható. Közül ilyen távolivá vált „változtatásokat” is, mint: „ne vágd magad alatt az ágat, amelyre majd felköthetnek” – az ág levágása fontos bizonyíték Darwin számára – bizonyíték arra, hogy a népek joga van ostobaságot csinálni. Megjegyzésem (és ez a komparatív hozzáadás): a magyarban is használatos, *maga alatt vágja a fát* alakban, és már a 19. század közepétől közölve.

„Blauer Auge” *kék folt a szem alatt*. A magyarban nem vált szólássá, a németben szerteágazó jelentései vannak.

„Lange Bank” a németben is nehezen érthető a valószínűleg jogi kifejezésből származó „a hosszú padon ülni”. Tudtommal a magyarban nincs meg.

„Blatt vor den Mund nehmen” *a száj előtt egy lapot elvenni*. Ez sincs a magyarban, noha a száját sok proverbium említi.

„Etwas durch die Blume sagen” *virágnyelven beszélni*. Széltében ismert, sokféle jelentéssel és különféle magyarzatokkal. Például hozzákapcsolva a kardvirágot, vagy hogy következményként a virágnyelv „stílusvirágokat” eredményez.

„Bock zum Gärtner machen” *a bakot teszi kertészé*. Már a középkori Európában közismert proverbium, szó szerint azonos formáját már Kisviczay magyar–latin közmondásgyűjteménye (1713) közli. Ezt is egyszerű illusztrálni.

„Boot” *egy hajóban ülni*. Már Cicero idézi (*in eadem es navi*), egész Európában ismert. Könnyű illusztrálni.

„Ein Brett vor dem Kopf haben” tulajdonképpen a *szemellenző*, de a német más képet használ, amely nálunk inkább a *szöveget üt a fejébe* ábrázolása lehetne.

Nem folytatom a példákat tovább, a kötetből az első tíz példát vettem csak sorba, azaz Miedertől csak az első 10% szövegeit. Bizonyos tanulságokat mégis levonhatunk.

A gazdag német történeti forrásanyag lehetővé teszi, hogy legalább a középkorra vagy a reformáció idejéig vezessünk vissza egy-egy szöveget. Végző soron antik előzmények is felderíthetők. Úgy gondolom, ezek zöme az iskolai oktatás révén maradt fenn és fejlődött is. Ugyanezt a folyamatot tükrözik (a szöveg szerint sokkal ritkábban adatolt) magyar példák. („maga alatt vágja az ágat”, „egy csónakban ülni/hajózni”, „a bak mint kertész”, „virágnyelv”). Olykor a magyarban is bonyolult szövegtörténettel számolhatunk: noha nincs szöveg szerint ismert hivatkozásuk. Pl. a virágra utaló *sub rosa* (szó szerint „a rózsza alatt” = titokban) a virágnyelvhez tartozik, ám nyilvánvaló

átértelmezésekkel.⁸ Különösen a 16. században volt a szólás népszerű. A mai átértelmezések zöme: „a virágok nem mondanak semmit” megoldást követi.

Négy esetben nincs magyar megfelelés. Mivel nem egy-egy szöveg, hanem az egész proveriális hagyomány az érdekes, ezt az arányt általánosnak vélhetjük.

Négy esetben találtunk magyar megfelelőt. Ezek igen régi proverbiumok lehetnek.

Az antikvitás, a középkor, a reformáció korára az alapul vehető proverbiumok datálhatók. Az eredetitől eltérített formákat Mieder csak a 20. századból gyűjtötte össze, és leginkább az utóbbi három-négy évtized politikai eseményeihez kapcsolhatók.

A kötet bevezetésében Mieder arra hívja fel a figyelmet, hogy formájukat tekintve különböznek a *Redensart*, *Redewendung* szövegek: vagyis a szólások és közmondások. Sőt külön kell figyelni a frázisokra. Mieder idézi az európai, majd ma világszerte használt frázisok nagyszerű antológiáját: Piirani 2012–2016. Ez is olyan kézikönyv, ami nem hiányozhat egyetlen folklór-kutató könyvei közül. (A helyzet azonban nálunk – sajnos – ennek ellenkezője.)

Ha formájuk, felépítésük alapján megkülönböztetjük a frázist (*kutya meleg*), a szólást (*hajszál a levesben* – a 193. lap karikatúráján Mitterrand és Kohl a német–francia együttműködés Eintopf-ebédjén Kohl húzza ki a tényérből az ipari protekcionizmus hajszálát (amelyben már az „Eintopf” is a nem is olyan német régmúltat idézi), vagy a valódi közmondást (teljes formában: *macskát zsákban árulni/vásárolni*) a továbbfejlesztés, ellentétre utalás (stb.) más és más lesz.

Hogy milyen gondosan cizellált szövegek keletkezhetnek, könnyen bemutathatjuk. Az „egy fedél alatt” szólásból (*stecken unter einer Decke*) bravúros transzformációs poétikával (XI. fejezet, 18. adat): *Die unter einer Decke stecken, haben oft Dreck am Stecken* megoldás is keletkezik.

Köztudott, hogy a mindenféle proverbium úgy keletkezik, hogy egy-egy „megfogalmazást” széles körben és általános értelemben használnak. (Pl. *Tetszettek volna forradalmat csinálni* – Antall József.) És nemcsak maga a szöveg válik sztereotíppá, hanem a jelentés is tovább fejlődik: pl. *sötétben/este minden macska/tehén/asszony egyforma*. A „fejlődés” lehet tréfás, csúfos, ironikus, stb. Mieder kötetei tanúsítják, hogy a prp-verbiumok „kifordítva, újraértelmezve” is rendkívül gyakran előfordulnak – noha nem mindig írják le az ilyen változatokat.

A proverbium nemcsak „lesz” (létrejön), hanem megmarad és tovább fejlődik. A dolgozatomban címében idézett szólás („az öreg katonák nem hálnak meg csak visszahúzódnak”) egy első világháborús népszerű angol katonadal szövegéből vált proverbiummá, sőt több humoros továbbfejlesztéséről is tudunk. Hasonlóan: a régi proverbiumok sem hálnak meg, csak – átalakulnak.

A világszerte elterjedt proverbiumkutatás axiómája az, hogy a kultúrákban (nyelvekben) megvan egy parömiológiai kompetencia: sajátos mondatok és mondások szinte maguktól képződnek és ezeket többféle módon lehet használni, vagyis performanciájuk is igen gazdag. A fentebb bemutatott „ellentétes”, illetve „ferdített” szövegek népszerűsége pedig azt jelzi, hogy ezeknek a „megváltoztatott” proverbiumoknak is megvan a maguk sajátos kompetenciája és performanciája. Ezzel

8 Érdemes megjegyezni, hogy a Wesselényi-összeesküvés megbeszélésének színhelyeként szokás említeni a sárospataki vár egyik szobáját, amelynek mennyezetére „sub rosa” freskót festettek. Májig ismert ez a magyarázat. (Lásd: Magyar 2018. J 285. 2. a 96. lapon.) Az 1640-es évekre datálható maga a „sub rosa” zárterkély építése. (Rajzát lásd: Kőszeghy főszerk. 2010: 235.)

magyarázhatjuk, hogy mondjuk 10 példából 4 azonos, 4 eltérő. És köztük különös formák is találhatók.

Tanulásgként azt vonom le, érdemes lenne hasonló magyar proverbium-szövegantológiát összegyűjteni és kiadni. Jól körülhatárolható szöveganyag alapján. (Pl. Budapesten az Élet és Irodalom hetilap teljes anyagát, vagy Karinthy Frigyes műveit lehetne áttekinteni. Erdélyben a helybeliek tudják, milyen szöveggyűjtést lenne célszerű kezdeményezni.)

A bemutatott két megoldás választ ad arra a kérdésre: a mai proverbiumok a régiek pusztulását, vagy éppen új virágzását hozzák-e magukkal? Azt hiszem, mind a kiüresedésre, mind a továbbfejlődésre találunk példákat. És mindenképpen ki kell próbálnunk az új kutatási lehetőségeket.

A mostani ünnepi alkalommal azt hangsúlyozom, milyen gondos, szinte társtalanul pontos szövegelemzés figyelhető meg Tánccos Vilmos munkáiban, főként az archaikus ima-szövegek vizsgálatakor.

Ennek a munkának továbbfolytatását kívánom Neki is – nekünk is.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Földes, Csaba (edíté)

2004 *Res humana proverbiorum et sententiarum. Ad honorem Wolfgang Mieder.* Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Grandl, Christian

2015 Publication Record (1970–2014). In: Grandl, Christian – McKenna, Kevin J. (eds.): *Bis dat, qui cito dat. Gegengabe in Paremiology, Folklore, Language, and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday.* Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, 689–760.

Grandl, Christian – McKenna, Kevin J. (eds.)

2015 *Bis dat, qui cito dat. Gegengabe in Paremiology, Folklore, Language, and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday.* Peter Lang Edition, Frankfurt am Main.

Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Vargha Katalin

2018 *A közmondásferdítések ma: öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 203.) Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kanyó, Zoltán

1981 *Sprichwörter – Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Köszeghy Péter (főszerk.)

2010 *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor.* Balassi Kiadó, Budapest.

Litovkina, Anna T. – Mieder, Wolfgang

1999 *Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs.* (Supplement Series of Proverbium Yearbook of International Proverb Scholarship – Volume 4.) The University of Vermont, Burlington.

2005 „A közmondást nem hiába mondják”. *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

2006 *Old Proverbs Never Die, They Just Diversify. A Collection of Anti-Proverbs.* University of Vermont – The Pannonian University of Veszprém, Burlington–Veszprém.

Magyar Zoltán

2018 *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. IIb. Hősök, történelmi személyek I. Nemzeti hősök.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Mieder, Wolfgang

1982 *Antisprichwörter* 1. Verlag für deutsche Sprache, Wiesbaden.

1985 *Antisprichwörter* 2. Gesellschaft für deutsche Sprache, Wiesbaden.

1989 *Antisprichwörter* 3. Quelle & Meyer, Wiesbaden.

1998 *Verdrehte Weisheiten. Antisprichwörter aus Literatur und Medien.* Quelle & Meyer, Heidelberg.

2018 *„Entwirrte Wendungen.“ Modifizierte Redensarten in Literatur Medien und Karikaturen.* Praesens Verlag, Wien.

Mieder, Wolfgang – Tóthné Litovkina, Anna

1999 *Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs.* (Supplement Series of Proverbium Yearbook of International Proverb Scholarship – Volume 4.) The University of Vermont, Burlington.

Paczolay, Gyula

1997 *European Proverbs in 55 Languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese – Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőkkel.* Veszprémi Nyomda, Veszprém.

Piirainen, Elisabeth

2012–2016 *Widespread Idioms in Europe and Beyond.* I–II. Peter Lang New York.

Voigt Vilmos

2006 A frázis tipológiája (műfajelméleti és más szempontból). In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum, Budapest, 622–634.

2013 Meglepetés: Pázmány Péter *Imádságos Könyvének* minimális proverbium-használata. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére.* Mondat Kft., Vác, 481–488.

„OLD PROVERBS NEVER DIE...” EVOLUȚIA SAU DETERIORAREA PROVERBELOR ÎN ZILELE NOASTRE

Cercetarea proverbelor maghiare are deopotrivă rezultate importante și lipsuri la fel de serioase. În prezent se dezvoltă, însă există metode și subiecte care nu sunt utilizate. Autorul descrie două asemenea tendințe, ambele inițiate de un savant german-american, Wolfgang Mieder. 1. În jurul anului 1980 Mieder a creat termenul de „anti-proverb” pentru a nota acele noi forme care contrastă în multe feluri proverbele „vechi”. 2. După douăzeci de ani Mieder a pus bazele cercetării formelor „modificate sau întortocheate”, incluzând aici și citatele, bancurile, aforismele noi, diferitele forme din mass media etc. El a realizat o serie de 18 volume sub denumirea de „Kulturelle Motivstudien”. Utilizând ultimul volum (Mieder 2018) autorul a comparat elemente similare din germană și maghiară. Rezultatele arată că există posibilitatea comparației internaționale a proverbelor modificate. Citând cântecul soldatului englez, vechile proverbe nu mor niciodată, doar se transformă.

“OLD PROVERBS NEVER DIE...” DEVELOPING OR DETERIORATING OF PROVERBS
IN OUR DAYS

Hungarian paremiology has equally important results and serious lacks alike. Just recently it is flourishing, but there are still methods and topics which are not used. The author describes two such new trends – which both were initiated by a German–American scholar, Wolfgang Mieder. 1. By about 1980 Mieder coined the term „anti-proverb”, denoting the new forms which in various ways contradict the „old” proverbs. 2. Twenty years later Mieder founded the study of „modified or twisted” forms, including also the quotations, jokes, new aphorisms, various forms in the media etc. He compiled a 18-volumes book series „Kulturelle Motivstudien”. Using his latest book (Mieder 2018) the author compared similar items in German and Hungarian. The results of the study have shown that there is a possibility of international comparison of modified proverbs. Imitating the English soldier’s song “Old proverbs never die”, they only will be modified.

